

Balogh Ádám: Etnopolitika a Balkánon

1. Bevezetés

Jelen tanulmány egy féléves kurzuson alapuló egynapos előadás összefoglalásaként készült, így nem célja, hogy az összes feldolgozott témát érintse és részletezze. A kurzus a nacionalizmus megjelenésével elinduló nemzeti ébredés folyamatát próbálta bemutatni a balkáni nemzetek példáján keresztül, egészen a modern, nemzeti államok megalakulásáig. Ennek során felvázolt egy általános fejlődési modellt, és ahhoz hasonlította a félsziget elmúlt két évszázadában elinduló nemzeti ébredéseket. Így nemcsak a tipikus folyamatra találtunk példákat (görög, szerb), hanem a később elinduló, és államot hamarabb kialakító nemzetekre is (albán, török). Ugyanakkor az új államok megalakulását a legtöbb esetben még követte a nemzetépítés folyamata, és nem zárult le a küzdelem a nemzeti érdekek megvalósításáért, ez pedig újabb és újabb politikai célok kitűzését tette szükségessé, szembenálláshoz vezetve. Ezért az etnikai és vallási konfliktusok sem szűntek meg az önálló államok létrejöttével, sőt a mai napig erőteljesen meghatározzák a térség politikai viszonyait.

Ezt követően a térségben meglévő etnopolitikai konfliktusok közül hozunk példákat, elsősorban a görög nemzet területi kiterjedési köréből, de bemutatva az elmúlt bő 150 év alatt született megoldási törekvésekből is többet, az elméleti keretet gyakorlati példákkal megerősítve.

Terjedelmi okokból kifolyólag a délszláv fejlődés és konfliktusainak bemutatására nincs lehetőség, ahogy az albán és török területet is csak érintjük, ugyanakkor a görög fejlődés részletezésével az etnopolitikai konfliktusok fontosabb megoldási törekvéseit is be tudjuk mutatni részletesebben. Ezekből legalább egy-egy konkrét példát kiemelve elemezzük a konfliktus megoldására vonatkozó stratégiát, és hogy volt-e reális esély megvalósulására, valamint a konfliktus megoldására. A tanulmány célja, hogy egy általános modellt állítson fel a félsziget nemzeti mozgalmainak megértéséhez, megvizsgálva a nemzeti érdekek megvalósításának különböző alternatíváit is. A térség vegyes lakosságú és vallású terület, így ezek a konfliktusok a mai napig sem mindenütt oldódtak meg, azt láthatjuk azonban, hogy bizonyos esetekben a nemzetiségi-kisebbségi kérdés területén előrelépésnek lehetünk tanúi.

A nemzetfejlődés általános modelljének ismertetését és az etnopolitikai konfliktusok megoldási módozatainak tipologizálását követően a görög nemzeti ébredés folyamatát fogjuk részletezni, az ennek során megjelenő etnikai ellentétekkel. Így lehetőségünk lesz a megoldási tervek bemutatására és azok elemzésére.

2. Nemzetfejlődés és a nemzeti tudat kialakulása

Az ember öntudatára ébredésétől kezdve társas lényként, közösséget alkotva élt, ám a közösség kohéziós ereje és hatóköre, valamint a csoportazonosságot meghatározó jellemzők időről időre változtak, komoly átalakuláson mentek keresztül a társadalmi és politikai fejlődéssel párhuzamosan (horda, nagycsalád, törzs, állam). Természetesen eközben a közösségi (és egyéni) identitás meghatározásának kritériumaiban is változás következett be, mígnem megjelent a modern nemzet kategóriája. A középkorban és újkorban ugyan előfordult már a nemzet, mint kifejezés, de azt vagy az egyetemeken és zsinatokon használták, vagy pedig (politikai értelemben) rendi/nemesi nemzet jelentésben: a

kiváltságokkal és jogokkal rendelkező, a társadalom többi csoportjától elkülönülő réteg értelemben. A francia forradalom előestéjén azonban Sieyés abbé: *Mi a harmadik rend?* című röpiratában¹ a nép, állampolgárok közössége jelentést kezdte el felvenni, amelyből aztán kialakult az államnemzet/politikai nemzet fogalma. Ebben a felfogásban (territoriális megközelítés szerint) mindenki a nemzethez tartozik, aki az állam határain belül él, származására vagy kultúrájára való tekintet nélkül. Az így kialakuló nemzetet politikai akarat hozza létre, majd az állam befejezi a nemzet megteremtését.² Ez a módszer azonban komoly kihívásokat okozott Kelet- és Közép-Európában, valamint a Balkán-félszigeten, ahol a soknemzetiségű birodalmak helyét próbálták felváltani a nemzetállamok, rögtön egymással is konfliktusba kerülve. Így a nemzeti ébredés megjelenése egyben etnikai szembenállás kialakulásához is vezetett, és minél erősebbé vált a modern nemzetfelfogás, annál kirekesztőbb is lett a „kívülállókka” szemben.

A Miroslav Hroch által leírt három fázisú modell alapján a félsziget nemzetfejlődései is leírhatóak,³ így ezt fogjuk elméleti kiindulási pontnak venni a nemzettudat elterjedésének bemutatásához, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben (például az albán) hamarabb alakult meg az állam, mint ahogy általánosan elterjedt volna a nemzettudat. Hroch azt a következtetést vonta le kutatásai alapján, hogy a nemzetfejlődés természetes úton először irodalmi és kulturális fázissal veszi kezdetét. Az első fázisban (tudósok érdeklődésének kora) általában a nyelvkérdés áll a középpontban, megjelenik a nyelvújítás és az irodalmi nyelv kialakításának kérdése, esetleg a nyelvtörténeti alapú tanulmányozása és a nyelvrokonság vizsgálata, de akár a meglévő nyelv megtisztítása is, szótárak készítése. Ezzel veszi kezdetét az etnikai azonosságon nyugvó csoport tudatos kulturális közösséggé szervezése a társadalomtudományok és művészetek kiemelkedő képviselőinek segítségével. A második szakasz (nemzeti propaganda kora) már politikai célokat

¹ Sieyés, 1999: 36–43.

² A nemzetépítés nehézségeiről és kérdéseiről részletesebben ld: Linz, 2004: 277–297.

³ A nemzetfejlődés problematikájáról részletesebben ld: Hroch, 2004: 230–247.

is megfogalmaz, a „dicsőséges múlt” feltárása (vagy annak hiányában megkonstruálása), ennek propagálása, népszerűsítése a történetírás, néprajz és más tudományok segítségével. Ha még nincs önálló állam, akkor a minél nagyobb fokú autonómia kivívása lesz a cél, miközben megtörténik a *múlt dicsőséges/tragikus eseményeinek beemelése a nemzeti „mitológiába”, a népi hiedelmek, legendák, „nemzeti emlékhelyek” a kollektív emlékezet részévé válnak.* A harmadik szakasz (tömegmozgalmak kora) már független nemzeti államot tűz ki célul, ahol a nemzet összes tagja a határokon belül élne, és létrehozná a kulturális intézményeket (akadémia, múzeum...), az iskolahálózatot, illetve a nemzeti szimbólumokat (himnusz, zászló...).⁴

A Balkán-félsziget egyes etnikumú és régi történelmi államalakulatok bővületében élő területein nem tudtak könnyen homogén nemzetállamok kialakulni, így a nacionalista törekvések rögtön szembe kerültek egymással. A 19. századtól egészen napjainkig súlyos etnopolitikai konfliktusok zajlanak, amelyek egy részét különböző megoldási kísérletekkel próbálták több-kevesebb sikerrel rendezni. A 19. század elejétől az első világháború végéig többször is jelentősen megváltoztatták a Balkán-félsziget területén lévő államok határait. Ennek következtében a soknemzetiségű birodalmak helyét kisméretű nemzeti államok (vagy föderációk) foglalták el, de úgy, hogy a legtöbb helyen a területi és etnikai határok nem estek egybe. A térség ezen jellemzője napjainkig problémát okoz az itt élő népek kapcsolataiban, hiszen etnopolitikai konfliktusok nehezítik az államok együttműködését. Jól mutatja a meglévő etnokulturális konfliktusok jelenlétét, hogy a Salat Levente által felsorolt etnopolitikai konfliktus-kezelés módszerei közül a legtöbbet megpróbálták megvalósítani a Balkán-félsziget elmúlt bő 100 évében. Jól mutatja a meglévő etnokulturális konfliktusok jelenlétét, hogy a Salat Levente által felsorolt etnopolitikai konfliktus-kezelés módszerei

4 Részletesebben a nemzetté válás kérdésköréről és az államalkotás nehézségeiről ld: Ring, 2004: 27-36.

közül a legtöbbet megpróbálták megvalósítani a Balkán-félsziget elmúlt bő 100 évében. Például:

- 1 a genocídium/népiirtás az örmények, a pontuszi görögség esetében és az 1992-1995 közötti délszláv háború során;
- 2 erőszakos lakosságcsere, deportálás, kitelepítés a görög-török, török-bolgár viszonyban; szecesszió vagy önrendelkezés Jugoszlávia felbomlásakor;
- 3 integráció/asszimiláció a jugoszláv nemzeteszmé kialakításakor, vagy az oszmán nemzetteremtési próbálkozáskor a 19. század végén; hegemonikus ellenőrzés megvalósítása Koszovóban a szerbek részéről;
- 4 döntőbíráskodás Ciprus esetében;
- 5 föderalizáció Jugoszláviában, kantonizáció Bosznia-Hercegovinában;
- 6 konzociáció/hatalommegosztás Ciprus 1960-as alkotmányában.⁵

A következőkben a görög nemzetfejlődés bemutatására teszünk kísérletet, melynek során kitérünk az etnopolitikai konfliktusok megjelenésére és azok megoldási kísérleteinek leírására is. A görög fejlődés talán a térség legszabályosabb útja, ugyanis végigjárta (mégpedig saját belső, szerves fejlődésének eredményeként) a korábban említett három fejlődési fázis mindegyikét. (Már a 18. század végétől elindult a görög felvilágosodás idősza, a nemzeti ébredés első szakaszával.) Ugyanakkor a nemzettudat meghatározásában többször is hangsúlyeltolódás következett be, területi határait pedig fokozatosan terjesztette ki Athén. Ennek során ő maga is próbált asszimilálni és föderációt kialakítani, de külpolitikai és katonai erejének gyengesége ezt nem tette lehetővé, így többször erőszakos megoldási tervzetekbe (pl. lakosságcsere egyezményekbe) is kénytelen volt beletörődni.

⁵ Az etnikai/vallási alapú konfliktusok megoldási törekvéseit részletesen bemutatja: Salat, 2001: 53-71.

3. A modern görög nemzeti öntudat és etnopolitikai konfliktusai

3.1. *Nemzetfejlődés*⁶

A francia forradalom eszméinek és a 18. században lezajló gazdasági-társadalmi fejlődésnek a hatására a 19. század elejétől oszmán területeken is kezdetét vette a kulturális fellendülés, amely a modern nemzetudat kialakulásához és a független nemzetállam megalakítási céljának megfogalmazásához vezetett. Ehhez azonban meg kellett határozni azt, ki is számít a nemzethez tartozónak (ez akár korszakról korszakra változhatott attól függően, hogy az identitásnak mely elemeit tartották igazán meghatározónak: közös terület/vallás/nyelv/közös múlt). Nehezítette a fejlődést a nemzethez tartozás problematikája mellett az is, hogy a térség gondolkodását erőteljesen befolyásolta az oszmán millet-rendszer társadalom-felfogása;⁷ a nacionalizmus eszméjének elterjedése; a keleti kérdés összetettsége – és így a nagyhatalmi beavatkozás állandó fenyegetettsége;⁸ az öntudatra ébredő nemzetek egymással szemben

6 Az alfejezethez felhasználtam korábban megjelent, alapkutatáson nyugvó monográfiáimat: Balogh, 2011. és Balogh, 2012.

7 Az Oszmán Birodalom társadalomstruktúrája a vallási hovatartozáson alapult, és a millet-rendszer szabályozta. A szent könyvvel rendelkező egyistenhitű vallásúak alkottak egy-egy ilyen milletet (örmény keresztény, zsidó, ortodox volt a három legjelentősebb), amelyre külön jogi szabályozás vonatkozott, és relatív önállóságot élveztek tagjai saját vallási vezetőjük irányítása alatt. Így a 19. századig nem az anyanyelv és az etnikai származás határozta meg a státuszt és az identitást, hanem a vallás.

8 A keleti kérdés az Oszmán Birodalom hanyatlásához, feldarabolódásához, a nagyhatalmak ehhez a folyamathoz való viszonyulásához és a birodalom területén élő nemzetek függetlenségi törekvéseihez kapcsolódó kérdéskör, amely 1774 és 1923 között határozta meg a Kelet-Mediterráneum egész területén zajló eseményeket. Elsősorban Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország és a Habsburg Birodalom volt közvetlenül is érdekelt a kérdésben.

álló területi követelései valamint a vegyes lakosságú (és esetleg identitású) területek.

Ezen tényezők miatt a Balkán nemzetfejlődése jelentősen eltér a nyugati mintáktól, ahol vagy egy már territorálisan rögzült földrajzi térben és határok között jött létre a legtöbb nemzet (pl. francia), vagy egy már önállósággal rendelkező, de kis területű állam indítja el a nemzetegyesítést, akár a kedvező külpolitikai konstellációt is kihasználva. (Piemont és Olaszország, a porosz területek és a Német Császárság) A Balkán azonban a 19. század elejéig két nagy területű és soknemzetiségű birodalom fennhatósága alatt állt, így nemzeti ébredésük a birodalmak gazdasági-politikai fejlettségétől is függött, és rögtön a törökön kívül az Oszmán Birodalom területi integritásának fenntartásában érdekelt nagyhatalmakkal, valamint egymással is szembe találták magukat. Talán ezzel is magyarázható (a vegyes lakosságú területek mellett), hogy számtalan föderalista elképzelést fogalmaztak meg a félsziget politikai gondolkodói: egyszerre próbálva teljesíteni a nagy területű állam kialakításának célját és a nemzeti elvet. Figyelembe kell ugyanakkor azt a tény is venni, hogy a 19. századi politikai gondolkodók elképzelései csak a nagy területű államokat tartották életképesnek, így a nemzeti egység megvalósítása mellett az európai status quót is megpróbálták fenntartani, és egy gazdasági-politikai szempontból is működőképes nagyságú államalakulatot létrehozni. Ugyanakkor a nacionalizmus kirekesztő jellege mindig erősebbnek tűnt, mint az együttműködést előtérbe helyező elképzelések, így a konfliktusok megoldásának elnyomó és kényszerítő típusainak megvalósítása volt a gyakoribb.

A 19. század folyamán a Balkán nemzetei közül több is jelentős lépést tett az áhított cél: a saját nemzetállam megalakítása felé. Ennek folyamata azonban nem ment zökkenőmentesen, és a kudarcok többször is rákényszerítettek a korszakban egy-egy nemzetet arra, hogy felülvizsgálják, esetleg megváltoztassák addigi nemzetstratégiájukat. Ugyanakkor a nemzetépítés általában az államépítés után következett be, és a 19. századi „új államok” elé kettős feladat is tornyosult: az államépítés (az állam intézményeinek és működésének megszervezése), és még ennél is

nagyobb kihívásként, a nemzetépítés befejezése. Ehhez kapcsolódóan a külpolitikai gondolkodás is alapvetően két elképzelést próbált (különböző időszakokban) megvalósítani: a nagy területű, az összes az adott nemzethez tartozót egy államba integráló Nagy Eszmét – akár erőszakos asszimiláció felhasználásával; és a Balkán-félsziget nemzeteivel föderációt alkotó nagy területű államot. Ezekre jó példákat lehet találni a görög külpolitikai gondolkodás és nemzetstratégia elemzésével.

A görög nemzeti ébredés a 18. század végén vette kezdetét, amikor már a kulturális fázisban, a nyelvkérdés kapcsán kibontakozó vitával párhuzamosan⁹ az önmeghatározás kérdése is felmerült. A görög nyelvvel kapcsolatos problémák (és nyelvészeti viták) alapja a görög kétnyelvűség, melynek gyökerei az i. sz. első századig nyúlnak vissza. Ekkor jelentkezett először az a törekvés, hogy írásban ne az akkor élő nyelvet (koinét) használják, hanem a már halott attikai nyelvjárást. Ez a felfogás az atticizmus, mely a tudás közvetítésére egyedül az attikai nyelvjárást tartotta méltónak. Rövid időn belül az összes írásban rögzített tudomány hivatalos nyelve lett, majd a keleti (ortodox) egyház is ezt a nyelvet kezdte el használni. Később a bizánci kormány és államigazgatás tette hivatalos nyelvévé. Így a görög nyelv története kettévált: az élő (beszélt) és az írott (holt) nyelv történetévé. Nyelvészeti vita a 18. század végén bontakozott ki a görög felvilágosodás idején, az írott nyelv („tisztá nyelv”, katharevusza) és a beszélt nyelv (népnyelv, dimotiki) hívei között.¹⁰ A nyelvi vita fontossága politikai szerepével magyarázható, ugyanis a két elképzelés hívei eltérő politikai állásfoglalást vallottak, így a nemzeti múlthoz való viszonyulásuk is eltérő volt.

Még ennél is nehezebb kérdésnek bizonyult az önelnevezés problematikája. A fogalom kiválasztása nagyon is tudatos és jól megfontolt volt, hiszen az önmeghatározásra a görögöknek több kifejezés is

9 Balogh, 2011: 25-26.

10 A vita politikai színezetét is öltötte, és végül a beszélt nyelv híveinek győzelmével ért véget, így ez vált a mai újjörög nyelv alapjává, de hivatalosan csak az 1970-es évek nyelvészeti reformjai és oktatási törvényei jelentették végleges győzelmét. Bővebben: Hadzisz, 1971: 9–31.

rendelkezésükre állt, melyek közül választaniuk lehetett. Ilyen volt a görög szabadságharc ideje alatt használt nemzetfogalom (görög), amely még az oszmán időszak millet-fogalmával volt azonos, és az ortodox keresztények csoportját jelentette, függetlenül anyanyelvükre vagy származásukra (vallási, nem pedig nemzeti fogalomként értelmezve).¹¹ A nemzeti öntudatnak (és a görög területeknek) a kiterjesztéséhez viszont már egy másik régi-új fogalmat kezdtek el használni: a hellén-t. Ez tűnt a legmegfelelőbbnek és a legalkalmasabbnak a kontinuitás hangsúlyozására, és az ókori Hellász lakosai, valamint a 19. század görögjei közötti leszármazottsági viszony „bizonyítására”. Ilyen lehetőség volt még a római megjelölés, mely szintén használatos fogalom volt még a szabadságharc alatti időszakban is, de túlságosan az oszmán időszakkal való rokonságot és folytonosságot jelentette volna számukra, hiszen a Római Birodalom kettészakadásától használt önelnevezésről van szó. (Bizánc 476 után, a Római Birodalom nyugati felének felbomlását követően vette fel és kezdte el használni a II. Róma nevet, átvéve hatalmi jelvényeit, és erre alapozva saját legitimitását. Területén elterjedt a római név, mint az ott élő görögök önelnevezése, amit majd a törökök is átvesznek, amikor elfoglalva a félszigetet, azt Ruméliának – római földnek – nevezik el.) Ugyanakkor éppen eredete, és régen meghonosodott használata bizonyíthatta volna a folytonosságot is a görögség számára. Az elnevezések mellett nehézséget okozott az is, hogy egy-egy öndefiníció jelentése és hatóköre is folyamatosan változhatott.

Így például a Hellász, és a hellén szavak jelentése képlékeny volt még a 19. század végéig, és nem ugyanazt jelentette, koronként változott a hatósugara. A 18. század végén a Hellász kifejezés földrajzi határai igen tágak voltak, és a millet-fogalom értelmezéséből fakadóan az egész Balkán-félsziget ortodox lakosságára kiterjedtek. Az 1830-as évekre jelentősen leszűkült a fogalom, és általában a görög földrajztudósok által használt határok terjedtek el a közfelfogásban is, melyek már Epiroszt

11 Koliopoulos–Veremis, 2002: 227.

és Macedóniát nem foglalták bele hellász-fogalmukba.¹² Ez volt domináns a függetlenség kivívását követően is. Joannész Kapodisztriász¹³ Görögország első kormányzója is ennek a meggyőződésének adott hangot 1828-ban, amikor a három protektori hatalomnak adott válaszában az új görög államnak védhető határokat javasolt: az Olimposz-hegység természetes demarkációs vonalát:

„Az ókorban is ez a határ választotta el Görögországot északi szomszédjaitól. A középkorban és az újkor folyamán Thesszália mindig is görög kézen volt, míg Macedónia szláv területnek számított. Thesszália földrajzi helyzetének köszönhetően elkerülte az idegen betelepülést.”¹⁴

Ez a mérsékelt és realista megközelítés azonban nem tartott sokáig, és szűk két évtizeddel később a görög nacionalizmus egyre erőteljesebb jelentkezésének köszönhetően az északi határokat már messze, Macedónia szláv ajkú népessége közé akarták kitolni, ami a görög nemzeti identitás megváltoztatásához vezetett: a túlzó területi igények „történelmi alapon nyugvó” igazolásához, bizonyításához. Ezzel magyarázható, hogy még azt követően is, hogy 1834-ben Athént hivatalosan az ország fővárosává tették, sokan ezt csak átmenetinek képzelték, és várták, hogy a görögység valódi központja, Konstantinápoly átvegye ezt a szerepet.

Ebben a légkörben született meg az először 1844. január 14-én használt Megali Idea (Nagy Eszme) kifejezés, amit Joannisz Kolettisz¹⁵ vázolt fel a görög nemzetgyűlés előtt. Ezzel új nemzeti progra-

12 Koliopoulos–Veremis, 2002: 334. Ebben nagy szerepük volt a nyugati íróknak, akik szintén ezt a kisebb területet tekintették Görögországnak.

13 Joannész Kapodisztriász (1776–1831) Korfu szigetén született, majd Padovában folytatott orvosi tanulmányokat. A Jón Szabad Állam jegyzője volt az orosz fennhatóság idején 1800–1807-ig, majd orosz diplomáciai szolgálatba lépett. 1816-tól orosz külügyminiszter-helyettes, ahonnan 1822-ben bocsátották el a görög szabadságharc eseményei miatt. 1828 januárjában választották meg a független Görögország első kormányzójává, de 1831 októberében egyik riválisa parancsára meggyilkolták.

14 Koliopoulos–Veremis, 2002: 335.

15 Joannisz Kolettisz (1774–1847) 1835–1843 között párizsi görög követ, majd 1844–1847 között Görögország miniszterelnöke.

mot fogalmazott meg: a nemzeti egység megvalósítását, a török uralom alatt élő görögök felszabadítását és egy nagy görög államba integrálását. Ez ebben az időszakban még csak szlogen volt, megfelelő stratégia és a megvalósításához szükséges eszközök nélküli program. Keveredett benne a balkáni összefogást hirdető propaganda az ekkortól jelentkező görög nacionalizmus elemeivel. Azonban egyre inkább ez utóbbi vált dominánssá: görög felsőbbrendűséggel, a többi nemzet elnyomásával egyesítő attitűd, és ez vált az eszme meghatározó elemévé egész fennállása alatt, 1923-ig. A Kolettisz által megfogalmazott Megali Idea nacionalista elképzelés, melynek célja, hogy a görög állam meghódítsa az Égei-tenger északi, keleti és nyugati partvidékét, kibővítve Konstantinápoly városával. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen, amely a Bizánci Birodalom több évszázados görög múltját hangsúlyozta; az etnicitáson, mely a görög jelenlét arányait túlozta el;¹⁶ és Görögország biztonsági stratégiáján, mely szerint az ország biztonsága csak akkor szavatolt, ha az Égei-tenger keleti és nyugati partja is görög ellenőrzés alatt áll. Ahogy Kolettisz megfogalmazta:

„A görög királyság nem Görögország, hanem csupán Görögország egy része, mégpedig a legkisebb és legszegényebb része. Görög nemcsak az, aki a királyságban lakik, hanem az is, aki Janinában, vagy Szalonikiben, vagy Drinápolyban, vagy Konstantinápolyban, vagy Trebzondban, vagy Kréta szigetén, vagy Szamosz szigetén él, azokon a földeken, amelyek a görög történelemhez vagy a görög nemzethez tartoznak. [...] Két nagy központja van a hellenizmusnak: Athén és Konstantinápoly. Athén

16 Az Oszmán Birodalom területén a 19. század végén kb. 2,5 millió görög élt. Az európai területeket leszámítva, nagyrésztük Konstantinápolyban és környékén, Szmirnában és környékén, valamint a Fekete-tenger déli partvidékén volt található. Konstantinápolyban 1897-ben 236.000 görög élt, tehát a város kb. negyedét ők tették ki, míg Szmirna városában és környékén kb. 150.000 görög élt ugyanekkor, csak a város körzetére leszűkítve a görögök voltak többségben. Karpat, Kemal H. (1985): 47, 105, 122. o. Egész Kis-Ázsia területét nézve viszont a görög népesség aránya jóval alacsonyabb volt, meg sem közelítette a relatív többséget, ezért volt szükség a tényleges adatok eltúlzására.

*csupán a királyság fővárosa, Konstantinápoly viszont a nagy főváros, a Város, a Polisz, valamennyi hellén vonzásáspontja és reménysége.*¹⁷

A század közepén egyre irreálisabb elképzelések születtek a görög birodalom leendő határaitól, 1848-ban egy képviselő parlamenti beszédében már Kolettiszt is meghaladva a görögök egyesítése kapcsán Kis-Ázsiáról, Thesszáliáról, Epiroszról, Macedóniáról, Albániáról, Szerbiáról, Bulgáriáról, Trákiáról, Daciáról, a Jón-szigetektől, és a szélesebb Mediterráneumról beszélt, ahová beletartozna Szíria is, „a pompás görög népek ez a nagyszerű területe”.¹⁸ 1855-ben egy név nélkül megjelent és gyorsan népszerűvé váló költeményben „Görögország jogos és természetes” határaitként északon a Duna és a Fekete-tenger, keleten az Eufrátesz, nyugaton az Adriai-tenger, míg délen a Földközi-tenger jelentek meg.¹⁹ Az ebben a szellemben (a görög nacionalizmus egyik csúcspontján) született elképzelések mind úgy fogták fel a görögök egyesítését, mint egyben a görögök misszióját a Kelet civilizálására, és úgy magyarázták, hogy a kereszténység nevében van szükség a határok kiterjesztésére, egy új „Görög Keresztény Birodalom” létrehozására. Ezzel a külpolitikai programmal párhuzamosan azonban megjelent egy realistábbnak tűnő elképzelés is, amely abból a felismerésből fakadt, hogy a görög terjeszkedést nemcsak az Oszmán Birodalom próbálta gátolni, hanem a nagyhatalmak közül is többen, illetve a félszigeten elinduló nemzeti mozgalmak. Ebből a felismerésből egy új nemzetstratégiát fogalmaztak meg: az együttműködés keresését a balkáni kism nemzetekkel vagy az oszmánokkal, így próbálva egy olyan nagy területű államot kialakítani, amely az összes görögöt magába foglalja, és a nemzeti önrendelkezés talaján állva autonómiát is biztosítana. Ez a két törekvés akár párhuzamosan is jelen volt, és próbálta megvalósítani az asszimiláció vagy a föderáció megoldási tervzetét a 18. század végétől a 20. század elejéig.

17 Kolettisz 1844-ben, az alkotmányozó nemzetgyűlésen elmondott beszédéből való az idézet, Jelavich, 1996: 234.

18 Balogh, 2011: 84.

19 Balogh Uo. 85–86.

3.2. Asszimiláció/integráció vagy föderalizáció

Az első konkrét elképzeléseket tartalmazó tervezet Rigasz Fereosz (Vesztyinlisz)²⁰ nevéhez fűződik, aki 1797-ben megírta alkotmánytervezetét az 1793-as jakobinus alkotmány mintájára. Ám míg a francia alkotmány egy nemzet számára készült, addig Rigasz soknemzetiségű államában vallási és faji különbségtétel nélkül valósult volna meg az alkotmányos rend. Ő volt az első, aki a francia forradalom alapelveit a Balkán viszonylatában próbálta meg alkalmazni, és egy külön alkotmány-tervezetet dolgozott ki az összes balkáni nemzet egyesítésére: *Rumélia, Kis-Ázsia, a Földközi-tengeri szigetek és Vlachia [Észak-Görögország] lakosságának új politikai irányítása* címmel.²¹ Az Oszmán Birodalom megdöntése után egy új államot szeretett volna létrehozni a birodalom nyugati területein Görög Köztársaság néven. Minden haladó cikkelye ellenére is az alkotmánytervezet magán viselte az előző korok hatását, elsősorban a Bizánci Birodalom időszakáét. A szabadságjogok inkább az egyéni szabadság szintjén valósultak volna meg, egy-egy vallási vagy nemzetiségi közösség nem rendelkezett volna teljes jogú közösségi jogosítványokkal. Ez azért sem meglepő, mert a francia eredetiből alkotta meg Rigasz, ahol – az eltérő politikai és társadalmi fejlődésnek, valamint a lakosság nemzeti összetételének következtében – ez a probléma fel sem merült, ugyanakkor maga a liberalizmus sem ismerte ekkor még a közösségi, felekezeti jogokat. Ez azt jelenti, hogy Rigasz a korszak uralkodó (modern) eszméivel összhangban alakította ki tervezetét, és ebből fakadóan nem gondolkodott közösségi jogosítványokban, csak az egyéni szabadságjogok biztosításában. Talán éppen ezért kicsit idealizált elképzelése, hiszen nem látta be,

20 Rigasz Fereosz (Vesztyinlisz) (1757–1798), a görög függetlenségi törekvések első mártírja Thesszáliában (Vesztyinoszban) született. 1796-os bécsi látogatásakor titkos forradalmi szervezetet alapított, egy évvel később pedig kiadta alkotmánytervezetét, mely a balkáni nemzetek felszabadítását tűzte ki célul. 1797 végén a Balkánra utazott tervezete népszerűsítésére, de elárulták és kiszolgáltatták a török hatóságoknak, akik a belgrádi várban hazaárulóként végezték vele.

21 Daszkakisz, 1962.

hogy alkotmánytervezete összeegyeztethetetlen az Oszmán Birodalom népeinek vallási, majd később nemzetiségi vágyaival, és rosszul mérte fel a kor valódi lehetőségeit és uralkodó eszmeiségét. Összességében azt lehet mondani, hogy a 18. század végén nem volt reális lehetősége annak, hogy Rigasz elképzelése megvalósuljon, tervezetében keveredtek a Bizánci Birodalomból és a felvilágosodásból eredő legitimációs eszmék és gondolatok. Éppen ezzel magyarázható összes következtetlensége és ellentmondása, hiszen mind a klasszikus görögség ideáljából, mind a bizánci tradíciókból, mind a modern, nyugati forradalmi eszmékből merített, de ezek egy koncepcióba integrálása nagyon nehéz feladatnak bizonyult. Tervezete ennek ellenére eredeti, hiszen modern elemeket hozott a balkáni politikai gondolkodásba, és sokakra hatott ösztönzőleg: száz éven keresztül alkotmánytervezete lesz a minta, és egészen a 20. század elejéig visszatérő gondolat lesz a balkáni összefogás egy soknemzetiségű állam létrehozásával, melynek utolsó megjelenése az ifjútörök forradalom idejére tehető. Tervezete értelmezhető úgy, mint egy „görög” integráció a többi nemzet számára, de akár asszimilációként is.

Rigasz tervezete tehát integrációként is felfogható, míg a Nagy Eszme egyértelműen asszimilálásra törekedett a 19. században, ahogy a 20. század második felében az Észak-Görögország területén élő vlach és szláv népességgel szemben is hasonló célokkal lépett fel a görög állam. (Itt elég csak arra utalni, hogy Görögország a mai napig nem ismeri el területén a nemzeti kisebbség kategóriáját, csak vallási kisebbségeket tart számon. Így az ortodox vallású román nyelvet beszélő vlachokat, a történetileg ott élő albánokat és a délszláv nyelvet beszélő szlavomakedónokat nem ismeri el Athén.)²²

22 Nagyon komplex maga a macedón kérdés is, amely Athén és Szkopje között a mai napig megoldatlan diplomáciai konfliktust okoz. Az 1991-ben függetlenné vált állam névhasználatát ugyanis nem ismeri el Görögország arra hivatkozva, hogy legészakibb tájegysége Makedónia, így a földrajzi elnevezés görög, ahogy a nép neve is „foglalt” már, az ókori makedónok révén. Valójában ekkor a 20. század elején zajló macedón harc időszakának ideológiájához nyúlt vissza Athén. A vitáról részletesebben ld: Balogh, 2016/1: 65-78.

Ugyanakkor a föderáció vagy dualista elképzelés is megjelent a 19-20. század fordulóján, mint alternatíva a görög nemzeti érdekek védelmében.

A 19. századi görög politikai gondolkodás szempontjából meghatározó jelentőségű fejlemény volt a balkáni területek intenzívebb bekapcsolódása az európai kereskedelembe, és így a kapitalista fejlődésbe. A görög gazdasági fejlődést földrajzi és politikai tényezők is segítették, mint például az oszmán fennhatóságából származó kereskedelmi kiváltságok.²³ A 18. század végére jelentős fejlődésen ment keresztül a görög tengeri kereskedelem, de a Konstantinápoly központú fanarióta²⁴ réteg befolyása is ekkor volt a legnagyobb. Ezeknek a csoportoknak a megerősödésével a társadalmi struktúra is megváltozott az egyház és a konstantinápolyi pátriárka megerősödésével együtt.²⁵ A társadalmi átalakulás szempontjából nem hagyható figyelmen kívül a 18. század jelentős eszmeáramlata, a felvilágosodás sem, mely a művelt európai diaszpórában élő, vagy kereskedelmi tevékenysége révén ezekkel kapcsolatba kerülő görögök révén terjedt el a Balkán-félszigeten, és hatására indultak el azok a nemzeti-nacionalista indíttatású mozgalmak, melyek a balkáni nemzetek függetlenségi törekvéseihez vezettek a 19. század folyamán, de ebből táplálkoztak az összefogáson alapuló elképzelések is. Ezek az elképzelések abból a felismerésből indultak ki, hogy

23 Az 1768–1774 között zajló orosz–török háborút lezáró kücsük-kajnardzsi békeszerződés feljogosította a görög kereskedőket, hogy orosz lobogó alatt hajózva kereskedjenek a Fekete-tengeren (komoly kiváltságokat élvezve ezzel), valamint lehetőséget adott arra, hogy oszmán állampolgárként bekapcsolódjanak a balkáni kereskedelembe, egészen Bécsig képviselve az Oszmán Birodalmat. Nem véletlen, hogy éppen ez utóbbi kiváltság következtében érkezett hazánk területére az első (szinte kizárólag kereskedelemmel foglalkozó) görög diaszpóra.

24 Konstantinápoly Fanar/Fener (Világítótorony) elnevezésű negyedében élő előkelő és befolyásos ortodox, többségében görög származású lakosainak összefoglaló elnevezése, akik jelentős politikai és gazdasági befolyással rendelkeztek.

25 A konstantinápolyi pátriárka a 18. század közepén vált az összes balkáni ortodox keresztény vallási vezetőjévé, miután utolsóként az Ohrid központú bolgár és a Peć központú szerb autokefál egyház is a fennhatósága alá került. Ezzel jelentősen megnövelte szerepét az oszmán fennhatóság alatt élő keresztények politikai és vallási életében. Jelavich, 1996: 54.

a balkáni kisnemzetek egyedül még a hanyatló Oszmán Birodalom katonai és gazdasági potenciáljával sem vehetik fel a versenyt. Ezért a közös, szervezett fellépés nyújthat reményt, mely gondolat a balkáni unió megfogalmazásához, és a balkáni föderáció (vagy konföderáció) eszméjének kialakulásához vezetett. Ez a gondolat nemcsak a felszabadulást, és a függetlenség kivívását segítette volna elő, hanem a továbbiakban is működőképes államalakulat létrejöttéhez vezetett volna a Balkán föderális átszervezését szorgalmazó gondolkodók szerint.

Az államszövetség létrehozásának ötlete nem elszigetelt jelenség a 19. században, Közép-Európa szinte minden nemzete megfogalmazott hasonló elképzelést, természetesen saját speciális politikai és földrajzi viszonyaira alkalmazva. A balkáni föderáció legtöbb tervezete elismerte a nemzetek politikai autonómiájának az elvét, és a nemzeti örendelkezés figyelembe vételével szervezte volna meg az új államalakulatot. A föderalista eszme a Balkán népeinek összefogásán alapult, és a külpolitikai konstelláció ösztönzésére fogalmazta meg egy-egy korszakban kettő vagy több állam. Erre példa az 1860-as években elinduló görög-szerb közeledés is.

Az 1860-as években ugyanis mind Görögország, mind Szerbia belátta, hogy külön-külön nem elég erősek az Oszmán Birodalom katonai potenciáljával szemben, és szükségük van a Balkán többi nemzeteinek segítségére. A balkáni föderáció eszméje, és általában az európai föderációs elképzelések nagyon népszerűek voltak a 19. század második felének Európájában. Jó példa az 1869-es lausanne-i Páneurópai Kongresszus ülése,²⁶ ahol a program első cikkelye az európai nemzetek konföderációjával egy „Európai Egyesült Államok” megalakításában látja az egyetlen lehetőséget a béke megteremtésére a kontinensen. Ez az ideológia erősödött fel a 20. század elején, amikor 1908-ban az

26 Eredetileg *Béke és Szabadság Nemzetközi Liga* néven alakult meg a szervezet 1867-ben, az akkori békemozgalmak csúciszervének, a korszak sok neves személyiségének (pl. Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi, John Stuart Mill, stb.) részvételével, és csak később kapta a *Páneurópai Kongresszus* elnevezést. A föderációs elképzelések népszerűsége talán azzal is magyarázható, hogy volt már egy jól működő példa rá: az Amerikai Egyesült Államok, mely így mintaként is szolgálhatott.

ifjútörök hatalom hatására a szultán kiadta az alkotmányt, megpróbálva kiterjeszteni a politikai jogokat a birodalom összes alattvalójára, és bevezetni az oszmán nemzet integráción alapuló kategóriáját. Ezzel a nemzetek feletti összefogás erősödött fel a görög politikai gondolkodásban is, például Athasziosz Szuliotisz-Nikolaidisz Keleti Föderáció elképzelése.²⁷

Szuliotisz-Nikolaidisz az 1908-as török alkotmány kihirdetését követően a Keleti Föderáció eszméjében kezdett el gondolkodni. Ekkor, a görög külügyminiszternek írt levelében írt először „nemzeti programjáról”, mely a görög külpolitika felülvizsgálatát és megváltoztatását is szükségesnek látta.

„Amilyen gyorsan csak lehet a görög politikának meg kell változnia, és nem egy nagy területű görög állam létrehozására kell törekednie, hanem a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia államainak és népeinek szövetségét megvalósítania. Ezt pedig egy Görögország és az Oszmán Birodalom közötti szövetség megkötésével kell kezdeni.”²⁸

Végső célja ennek a Keleti Föderációnak a létrehozása volt, mely az összes itt élő nemzetet egyesítette volna egy államon belül. A tervet a Kelet–Mediterráneum területén élő népek politikai hasonlóságán alapult volna, és megőrizte volna az égei-tengeri népek alapvető kulturális azonosságát. Érdekes elolvasni bő száz évvel korábban leírt felismerését a félszigeten élő népek hasonlóságáról.

„Mi, a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia nemzetei sokkal nagyobb rokonságban állunk egymással, mint ahogy azt fanatikus neveltetésünk és tanulmányaink elképzelni engedik. Hosszú generációkon át keveredtek őseink egymással úgy, hogy bármilyen formában vagyunk is most megkülönböztetve egymástól, nemzetekként vagy államokként, mindegyikünkben

²⁷ Szuliotisz-Nikolaidisz, 1984.

²⁸ Uo. 65.

*különböző embertani típusok találhatóak, s mégis könnyű megkülönböztetni minket a többi európai és ázsiai néptől. Nemzedékeken keresztül őseink egyazon államban éltek, több mint ezer éven át a Bizánci, ma pedig az Oszmán Birodalom polgáraiént. [...] nem tudtam nem meghatódni a balkáni és kis-ázsiai nemzetek rokonságára és közös balszerencséjére gondolva, s megfogalmazódott bennem, hogy csakis az összefogás jelentheti az egyedüli reményt a külső elnyomás lerázására.*²⁹

A tervezet azonban nem valósult meg, ahogy a görög-albán összefogáson alapuló elképzelések sem, ugyanis 1910 után újra a nacionalista külpolitika vált dominánssá (miután a szultán 1909-ben visszavonta az alkotmányt, és megjelent a török nacionalizmus). Ez pedig görög-török konfrontációhoz, és az etnikai konfliktusok erőszakosabb megoldásához vezetett.

3.3. Lakosságcserek és népirtás³⁰

Az 1912-1913-as Balkán-háborúk után szinte teljesen megszűnt az Oszmán Birodalom európai befolyása, és jelentős változások következtek be a balkáni nemzetek határaiban is. Ennek egyik következménye spontán menekülés és áttelepülés lett (1912 és 1914 között kb. 900.000 különböző nemzetiségű lakos vándorolt a félsziget országai között),³¹ másrészt a még eredeti lakóhelyükön maradt jelentős számú kisebbségek miatt az etnopolitikai konfliktusok továbbra sem oldódtak meg. 1913 és 1923 között már erőszakos úton próbálták rendezni a nemzeti ellentéteket, rengeteg tragédiát és szenvedést okozva. Görögország és az Oszmán Birodalom írt alá először olyan egyezményt 1914-ben, amely a két ország feloldhatatlannak látszó területi vitáját és a kisebbségek

29 Uo. 61–62.

30 Az alfejezet felhasználja Balogh (2016/2) tanulmányának eredményeit.

31 Murelosz, 1990: 175-190.

problémáját lakosságcserevel kívánta orvosolni.³² Az első görög-török lakosságcsere egyezményt hivatalosan 1914 májusában írták alá, a macedóniai és epiroszi törökök, illetve a trákiai és kis-ázsiai görögök kicseréléséről. A szerződés szerint a csere önkéntes jellegű, a vagyoni kérdésekről pedig egy később megalakuló vegyes bizottság hozna döntéseket. Az egyezmény végrehajtására azonban nem került sor, ugyanis az első világháború kitörése megakadályozta azt. Így a kisebbségek üldöztetése tovább folyt, sőt egyre hevesebbé vált az oszmán területeken. Emiatt a lakosságcsere tényleges, bár arányaiban kiszélesített végrehajtásáig (1923) még népirtásra is sor került.

Az első világháború kitörésével a szembenállás fokozódott, és az integrációt célul kitűző oszmánizmus eszméje (a 19. század utolsó harmadában játszott fontos szerepet, ebbe a nemzetek feletti oszmán kategóriába próbálva integrálni a birodalom nem muszlim lakosait), egyre kevésbé tűnt népszerűnek a törökök számára, hiszen folyamatosan váltak le a birodalomról a nem török többségű területek. Így kezdett meg erősödni a turkizmus, a török nacionalizmus ideológiája, amely már erőszakos fellépéssel fordult szembe a nemzetiségekkel.³³

A kisebbségekkel szembeni fellépést a külpolitikai helyzet romlása is egyre sürgetőbbé tette, hiszen 1914. november 2-án Oroszország hadat üzent az Oszmán Birodalomnak, majd 1915 januárjában az Enver pasa vezette török seregek tragikus vereséget szenvedtek Szarikamis-nál, a sereg majdnem 90%-a, kb. 90.000 ember halt meg. Enver az öröme nyeket tette felelőssé a vereségért, áprilisban pedig elkezdődött az örmények szervezett üldözése és megsemmisítése.³⁴ Szinte ugyanekkor (április 25-én) kezdetét vette az antant Gallipoli-hadművelete, amely ugyan súlyos antant-vereséggel ér véget, de 1915 nyaráig veszélyeztette Isztambul és az Oszmán Birodalom létét. Közben folytatódott keleten

32 Az 1914-es lakosságcsere részleteiről ld: Balogh, 2002: 37-46.

33 Az oszmánizmus ideológiájáról, és a turkizmus megjelenéséről valamint elterjedéséről részletesebben ld: Fodor, 2011.

34 1915. április 24-én letartóztatják az isztambuli örmény közösség vezetőit, később ez a nap lesz az örmény népirtás emléknapja. Május 23-án adják ki a hivatalos rendeletet (Tahir), amelyben Talaat pasa előírja az örmények kitelepítését a szír sivatagba.

az orosz hadsereg előrenyomulása, amely miatt a török vezetők minden nem muszlim lakost elkezdtek veszélyesnek tartani a birodalom fennállására nézve:

„Hogy elkerüljük a hadseregünk két tűz közé kerülését, teljességgel szükségzerű volt, hogy az örményeket eltávolítsuk valamennyi hadszíntér és a vasúti vonalak közeléből” – érvelt Talaat pasa, a török belügyminiszter. „Ha megelégszünk a helyi mézárásokkal, ha ez a tisztogatás nem mindenre kiterjedő és végleges, akkor az elkerülhetetlenül újabb problémákhoz vezet majd. Ezért szükséges, hogy egészében semmisítsük meg az örmény népet.”³⁵

A török területen élő nagyjából kétmillió örmény népesség körülbelül 40%-a vesztette életét az üldöztetések során, míg a túlélők elhagyták az országot, így 1923-ra szinte a teljes örmény közösségtől megszabadult az Oszmán Birodalom. A Gallipoli-hadművelet kezdetével párhuzamosan elindult a pontuszi görögök önszerveződése, majd függetlenségi harca is,³⁶ amit csak ösztönzött Görögország 1917-es hadba lépése a törökökkel szemben, hiszen így lehetőséget láttak az anyaországhoz való csatlakozásra is. A háború után azonban teljesen máshogy alakultak az események. Az első világháborút győztes oldalon befejező Görögország komoly területi nyereséget könyvelhetett el, és

35 Az örmény népiirtás 1915. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=345:az-oermeny-nepirtas-1915&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (Letöltés ideje: 2016. július 27.)

36 Pontos/Pontusz a Fekete-tenger dél-keleti partvidékét jelenti nagyjából 150 kilométer mélyen, ahol a hasonló nevű hegység húzódik. A területen kb. 2800 éve jelentek meg az első görög telepések a nagy görög gyarmatosítás időszakában, és onnantól folyamatos a görög etnikum jelenléte a térségben. Legfontosabb városa és a környék központja Trabzon, az egykori Trapezunt (1204 és 1461 között a Trapezunti Császárság fővárosa, amely a negyedik keresztes háború idején elfoglalt Bizánci Birodalom utódjaként alakult meg, és egészen a török hódításig fennállt). A török időszakban az itt élő görögök helyzete nem különbözött jelentősen a többi oszmán területen élő nem muszlim közösségtől, de a 20. század elejétől jelentkező török nacionalizmus, majd az első világháború radikális változást hozott.

megpróbálva elfoglalni a neki ítélt területeket megtámadta az Oszmán Birodalmat, ezzel tovább ösztönözve az ott élő görögök felkeléseit is. Ennek megakadályozására már 1919. május 19-én Szamszunba utazott Musztafa Kemál, hogy megszervezze a pontuszi görög ellenállókkal szembeni katonai fellépést, 30.000 török katonát vezényelve a régióba.³⁷ Az 1920 és 1922 között zajló görög-török háborút Athén elveszítette, ugyanis 1921 augusztusa és szeptembere között a Sakarya folyónál döntő vereséget szenvedett. Így a következő évben még a korábban elfoglalt Szmírnát is ki kellett üríteniük, ahová 1922. október 19-én bevonultak a Musztafa Kemál vezette török csapatok. Ezzel a pontuszi görög ellenállás sorsa is megpecsételődött.

A kis-ázsiai görög támadásra válaszul az ankarai kormány háborús övezetté nyilvánította a pontuszi régiót is, ahonnan a görögök esetleges partraszállásától tartva 1921. június 16-án elrendelték az összes 16 és 50 év közötti görög férfi internálását.³⁸

„A görög haditengerészet legutóbbi megjelenése a Fekete-tengeren, valamint Inepolis [Inebolu] bombázása arra utal, hogy a görögök partraszállásra készülnek Szamszunban. Ezért minden 15 és 55 év közötti fegyverfogásra képes görög lakost a szárazföld belsejébe kell internálni.”³⁹

A nem hivatalos utasítás szerint „nem maradhat kő köven a görög falvakban...”⁴⁰ Az üldözés nem kímélte a nőket és a gyermekeket sem, hiszen „a görögök kigyók, akiknek a nők a méregfogai”, így mindet „el kell taposni”⁴¹

37 1994-ben a görög parlament ezt a dátumot fogja hivatalosan a pontuszi görög népirtás emléknapjává nyilvánítani.

38 Sait Cetinoglu: (Letöltés ideje: 2016. július 30.)

39 Musztafa Kemál határozata, Αγτζίδη, Βλάση: Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής. (Agtzidis, Vlasis: A török nacionalizmus megjelenése és a keleti keresztény népirtás.) <https://kars1918.wordpress.com/2011/03/11/iii-befejezo-resz-a-nepirtas-masodik-szakasza> (Letöltés ideje: 2016. július 17.)

40 Uo.

41 Uo.

A görög statisztikák szerint az első világháború alatt kb. 230.000 pontuszi veszítette életét, míg 1922 és 1924 között további 50.000-rel nőtt a halálos áldozatok száma,⁴² többségében gyermekek és asszonyok révén. Nagyjából 400.000-en a lakosságcsere következtében kerültek görög területre,⁴³ ahonnan már soha nem is térhettek haza, ugyanis 1923-ban aláírták a lausanne-i békeszerződés függelékeként a görög-török lakosságcsere egyezményt, ezzel zárva le az egy évtizede zajló népeségmozgásokat. Az egyezmény kötelező érvényű volt és nem a kölcsönösségen alapult, ugyanis az összes görög területen élő muszlimot, és török területen élő ortodoxot érintette. Ugyanakkor előírt úgynevezett mentesített kategóriákat: a Trákia területén élő muzulmánok lakhelyükön maradhattak, ahogy az Isztambulban, és az előtte lévő két szigeten (Gökçeada/Imbrosz és Bozcaada/Tenedosz) élő ortodoxok is. A lakosságcsere így is a legnagyobb ilyen jellegű szervezett népeségmozgásnak számított abban az időben, hiszen kb. 1,3 millió görög és kb. 500.000 muzulmán cserélt lakhelyet és így hazát is.⁴⁴

Az 1913 és 1923 közötti időszak az oszmán területen élő nem muszlim lakosság legtragikusabb időszakát jelentette az üldöztetésekkel, népirtásokkal valamint a szervezett kitelepítésekkel. Hatására nagyjából 4

42 A görög történetírásban általánosan elfogadott szám a 300.000 körüli halálos áldozat az 1914 és 1924 közötti időszakban. Ld.: Sait Cetinoglu: i. m. (Letöltés ideje: 2016. július 30.) 1914 előtt az Oszmán Birodalom területén a becslések szerint kb. 2,5 millió görög élt (kb. 500.000 Trákia és Konstantinápoly területén, és 1.900.000 Kis-Ázsia és Pontusz területén. Αγτζίδης, Βλάσης: Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος (1908-1923) [Agtzidis, Vlasis: Az Oszmán Birodalomtól a nemzetállam megalakulásáig (1908-1923)] <http://pontosworld.com/index.php/genocide/2013-08-17-12-43-25/519-o-1908-1923/> (Letöltés ideje: 2016. július 20.) Közülük valószínűsíthetően 700-800.000-en veszítették életüket 1914 és 1924 között. Ld.: Szidiropulosz Archimédész: A görög Trianon, azaz lehet-e példakép Kemal. 16. o, ahol görög és török kutatók munkájára hivatkozik az adatoknál. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/szidiropulosz_archimedesz.pdf (Letöltés ideje: 2016. július 25.) A pontos adatok megállapítása azonban nehéz, ugyanis a statisztikák néha egymásnak is ellent mondanak. Pl. Kemal Karpat statisztikája a török adóösszeírások alapján: Ld: Karpat, 1985: 168-169.

43 Αγτζίδης, Βλάσης: Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής <https://kars1918.wordpress.com/2011/03/11/iii-befejezo-resz-a-nepirtas-masodik-szakasza/> (Letöltés ideje: 2016. július 17.)

44 Kiciki, 1990: 231.

millió örmény és görög hunyt el vagy költözött végérvényesen másik országba, szinte teljesen homogénné alakítva az ekkor kialakuló Törökországot (egy jelentős kisebbség maradt az ország területén, ez pedig a kurd). Így miután Musztafa Kemál győzelemre vezette a turkizmust, majd 1923. október 29-én kikiáltotta a Török Köztársaságot, másfél évtized alatt befejezhette a modern török nemzettudat kialakítását és megszilárdítását.⁴⁵ Ezekkel a drasztikus megoldásokkal átmenetileg megszűnt a szembenállás a görög és a török nemzeti államok között, hiszen a kisebbségi kérdés már nem okozott jelentős konfliktust ezt követően. Viszont Ciprus szigetén pár évtizeddel később újraindult a görögök és törökök szembenállása, háborús konfliktus lehetőségével fenyegetve. Cipruson azonban már humánusabb megoldást próbáltak kidolgozni az etnopolitikai konfliktusok feloldására: a konszociáció modelljét.

3.4. Konzociáció és szecesszió

Ciprus helyzete több szempontból is rendhagyónak tekinthető, és eltér a Balkán-félsziget nemzetalapításaitól. Egyrészt az 1570-ben kezdődő oszmán jelenlétet nem a függetlenség váltotta fel, hanem a brit utalom évei. (1878-ban brit igazgatás alá került a sziget, míg 1925-ben kornagyarmattá változtatták státuszát és brit kormányzó érkezett.) Másrészt a sziget lakosságának 80%-át kitevő görög ciprióták többsége nem önálló államot szeretett volna létrehozni, hanem a görög anyországhoz csatlakozni (a cél az enózisz – egyesülés megvalósítása), míg a törökök Törökország részévé kívánták nyilvánítani a szigetet. Az 1950-es évektől jelentkező konfliktusok a brit uralom megszüntetését és az egyesülést akarták kivívni, de eközben etnikai ellentét is kialakult a görögök és a törökök között. A helyzetet bonyolította, hogy a görögök

⁴⁵ A török nemzettudat elterjesztésének folyamatáról részletesebben ld: Egeresi, 2013: 125-144.

is két csoportra szakadtak: Makariosz érsek tábora a függetlenségért, Grivász tábornok támogatói az enózisért, a török kisebbség pedig a takszim (felosztás) megvalósításáért ragadtak fegyvert, így 1955-től fegyveres harc vette kezdetét a szigeten. A britek nem találtak megoldást a konfliktus kezelésére, így Zürichben nemzetközi konferenciát hívtak össze, ahol elfogadták a sziget függetlenségét.

Az 1959-es zürichi egyezményben Ciprus szuverenitását Nagy-Britannia, Görögország és Törökország garantálta, és egy etnikai alapú hatalommegosztáson nyugvó elnöki köztársaság megalakítását tartalmazta. Ezt követően 1960-ban hivatalosan is függetlenné vált az ország, és elfogadták első alkotmányát, amely a Zürichben megfogalmazott alapelveken nyugodott.⁴⁶ Az alkotmány szerint az egységes, görög és török nyelvű Ciprusi Köztársaságot nem lehet megosztani, sem Görögországhoz vagy Törökországhoz csatolni. A végrehajtó hatalom feje a mindig görög származású elnök, de a török alelnök is rendelkezik vétőjoggal, így ketten együtt irányítják az országot, a két etnikai közösség vezetőjeként.⁴⁷ Az etnikai alapú megosztás a hatalomgyakorlás és igazgatás alsóbb szintjein is jelen volt. A 10 fős minisztertanács 7 tagja görög, 3 török ciprióta, és minden szinten a 70-30%-os etnikai megosztás érvényesül, így a képviselőház összetételében is, hiszen az 50 fős ciprusi parlamentbe 35 görög és 15 török ciprióta képviselőt választanak, míg a ház elnöke görög, alelnöke török származású.⁴⁸

A plurális konszociációs modell azonban nem a szigeten élő közösség részéről lett kialakítva és jóváhagyva, hanem kívülről, nemzetközi akarat és döntés alapján, így már kezdettől fogva kritika érte mind a török, mind a görög közösség részéről.⁴⁹ (Ebből a szempontból hasonló a helyzet az 1995-ös daytoni rendezés eredményeként létrejött Bosznia-Hercegovinával, ahol a nemzetközi közösség akarata és a föderációban élők szándéka nem esett egybe, komolyan veszélyeztetve az

46 Az alkotmányról és az állam működéséről részletesebben ld: Kacziba, 2013: 113-122.

47 Uo. 114.

48 Uo. 116.

49 Uo. 120.

állam működését és fennmaradását.) A két közösség vezetője (Makariosz és Dr. Fazil Köcük) más célokat tűzött ki az állam működésének: míg Köcük a 70-30 %-os arány módosításáért szállt síkra a közszolgálat területén a török közösség javára, addig a 80%-ot kitevő görög közösség ezt mereven elutasította. Komoly gondot okozott még a hadsereg kérdése is, ahol a török közösség az alkotmány által előírt arányok megvalósítását szerette volna elérni, míg Makariosz egységes, etnikailag nem megosztott hadseregben gondolkodott. A legkomolyabb problémát azonban a mindenkori költségvetés megszavazása okozta, amelyhez 2/3-os többségre volt szükség mind a görög, mind a török közösség képviselőinek részéről, de a török képviselők ezt nem voltak hajlandók megszavazni, így az állam működésképtelenné vált.⁵⁰ Ráadásul az 1967-ben a török közösség vezetőjének megválasztott Rauf Denktas már konföderáción alapuló államot képzelt el, míg Makariosz centralizációban gondolkodott. A külpolitikai helyzet romlása (Görögországban az ezredesek diktatúrája 1967-től, 1971-től radikálisabb török kormány Ankarában, az újabb közel-keleti válság) sem segítette elő a ciprusi kérdés rendezését.

A szembenállás szecessziós folyamatot eredményezett a török közösség részéről, míg a Grivász vezette jobboldali görög ciprióták az enózis megvalósítására törekedtek még mindig. Ez vezetett 1974-hez, a konszociációs modell bukásához és a sziget kettészakadásához.⁵¹ 1974. július 15-én Makariosz megpróbálta felszámolni a szélsőséges Grivász szervezkedését, de ez nem sikerült, sőt megdöntötték hatalmát. A hatalomra került szélsőjobboldali tisztek felvették a kapcsolatot az athéni junta vezetőivel, hogy kikiáltásuk az enózist. Erre Denktas, a török közösség védelmében és a zürichi egyezményre hivatkozva behívta a török haderőt a szigetre. Július 20-án a török hadsereg elfoglalta a sziget 38%-át, lehetővé téve a területi és etnikai alapú államalapítást. 1975-ben Denktas kikiáltotta a Török Ciprióta Szövetségi Államot, amely

50 Uo. 121.

51 A török katonai beavatkozás háttéréről és részleteiről részletesebben ld: Balogh, 2013: 117-118. és a görög belpolitikai eseményekről: 108-113.

nem lett volna önálló, hanem egy Ciprusi Föderáció török tagja.⁵² Végül nem az etnikai alapon létrejövő föderatív államforma valósult meg, ugyanis 1983-ban Ankara támogatásával kikiáltották az Észak-ciprusi Török Köztársaságot, önálló, szuverén államalakulatként. Bár a mai napig csak Törökország ismeri el hivatalosan, ezzel területileg és etnikai szempontból is kettészakadt Ciprus: az északi török és a déli görög területre. Bár azóta is rengeteg rendezési terv született (pl. az Annan-terv), végleges megoldás és újraegyesítés a mai napig nem valósult meg, az 1960-as konszociációs modell tehát nem működött a gyakorlatban.

4. Konklúzió

Azt lehet megállapítani, hogy a Balkán-félsziget társadalmi és politikai fejlődését az oszmán örökség határozta meg a 18. század végéig, de több területen még a 20. század elején is. Ennek tudható be, hogy több nemzet esetében (például albán, macedón, bosnyák, török) a modern nacionalizmus csak késve jelent meg, és az önmeghatározásnál a vallás megelőzte az anyanyelvet valamint a nemzetiséget (kivéve az albánoknál és a törököknél). E miatt a konfliktusok sok helyen felekezeti jelleget öltöttek, nem nemzeti vagy nemzetiségi talajon álltak. A modern nemzetudat kialakulásával az ellentétek felerősödtek, és a balkáni kisnemzetek egymással is szembe kerültek, miközben az oszmán fennhatóság megszűntetésért küzdöttek. A félszigeten lezajló rengeteg felkelés és háború következményeként sokszor változtak az országhatárok az Oszmán Birodalom területének csökkenésével párhuzamosan. A határváltozások mindig újabb és újabb kisebbségi konfliktusokat váltottak ki, mert a korábban többségi nemzethez tartozók hirtelen kisebbségi létbe kerültek. A nemzeti kisebbségek célja az anyaországgal való egyesülés volt, míg a fiatal nemzeti államok szeme előtt a nemzetegyesítés

52 Kacziba, 2013: 125.

árhított célja lebegett területük megnövelésével. Ezek a célok egymással is ütköztek, minden részt vevő számára megfelelő megoldást pedig nem találtak az erősödő nacionalizmus miatt.

Az etnikai/vallási konfliktusok tartós megoldására tehát sem a nacionalista-nemzetegyesítő „nagy eszmék”, sem a föderalista tervezetek nem voltak alkalmasak. Így megjelentek az etnopolitikai konfliktus-kezelésnek a radikálisabb változatai, mint a népességcsere, kitelepítés, asszimilációra törekvés és a népirtás. Minél erőszakosabb azonban a meglévő konfliktus kezelése, annál erősebben marad meg az elkövetett brutalitás a nemzeti kollektív tudatban, és törhet felszínre akár több évtized elmúltával is, ha a korábban szemben álló nemzetek között újabb aktuális konfliktus körvonalazódik. Ráadásul az államok többsége úgy rendelkezik nemzeti kisebbséggel, hogy annak kollektív jogait nem, vagy csak részben ismeri el, folyamatos feszültséget okozva ezzel azok anyaországának. Így válik érthetővé, hogy a modern nemzettudat megerősödése után a térségben jelen lévő feszültségek nem tűntek el, és a mai napig meghatározzák a politikai viszonyokat, labilissá téve az egész térséget. (Például a délszláv nemzetek ellentétei, az albán-szerb, macedón-albán, macedón-görög, görög-török szembenállás.) Ezeknek a történelmi alapú konfliktusoknak csak kompromisszumos megoldás vethetne véget, amely új kapcsolatrendszer megteremtésének a lehetőségét is magában hordozná. Kérdés, hogy képesek lesznek-e a balkáni nemzetek erre a „balkáni lőporos hordó”, és a „balkáni állapotok” sztereotípiáinak megdöntésével.

5. Irodalomjegyzék:

1. Az örmény népirtás 1915. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=345:az-oer-meny-nepirtas-1915&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (utolsó elérés: 2016. július 27.)
2. Agtzidis: Αγτζίδη, Βλάση: Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής. (Agtzidis, Vlasis: A török nacionalizmus megjelenése és a keleti keresztény népirtás.) <https://kars1918.wordpress.com/2011/03/11/iii-be-fejezo-resz-a-nepirtas-masodik-szakasza/> (utolsó elérés: 2016. július 17.)
3. Agtzidis: Αγτζίδη, Βλάση: Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος (1908-1923) [Agtzidis, Vlasis: Az Oszmán Birodalomtól a nemzetállam megalakulásáig (1908-1923)] <http://pontosworld.com/index.php/genocide/2013-08-17-12-43-25/519-o-1908-1923> (utolsó elérés: 2016. július 20.)
4. Balogh Ádám (2002): Lakosságcsere Görögország és Törökország között 1914-ben. In: Világtörténet, 2002/tavasz-nyár, 37-46.
5. Balogh Ádám (2011): A Nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897-1912. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
6. Balogh Ádám (2012): Görög nemzettudat a 19. században. Szeged, Innovariant.
7. Balogh Ádám (2013): Fejezetek Görögország újkori történetéből. Szeged, Innovariant.
8. Balogh Ádám (2016/1): A görög-macedón kérdés: egy történelmi konfliktus biztonságpolitikai hatásai napjainkban. In: Szpisják József, Kállai Attila, Vogel Dávid, Mező András (szerk.): Mediterráneum: múlt, jelen, jövő. Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely (HVK TKH), 65-78.
9. Balogh Ádám (2016/2): A görög-török lakosságcsere margójára: Katerini városfejlődése (A pontuszi menekültek betelepülése

- Katerini környékére az 1920-as években). In: *Mediterrán Világ*, megjelenés alatt.
10. Daszkakis (1962): Δασκάκη, Απ. Β.: Το Πολίτευμα της Ελληνική Δημοκρατίας του Ρίγα Βελέστινλη. Αθήνα. (Daszkakis, Ap. V.: Rigasz Velesztinlisz Görög Köztársaságának alkotmánya. Athén.)
 11. Egeresi Zoltán (2013): A török nemzetépítés Atatürk korában. In: *Világtörténet*, 2013/1, 125-144.
 12. Fodor Pál (2011): Az oszmántól a törökökig – a török nemzeti gondolat megszületése. *Magyar Tudomány*, 172. évf/4. szám, 2011, 389-399.
 13. Hadzisz, Dimitriosz (1971): Az újjörög irodalom kis tükre. Budapest, Európa Kiadó.
 14. Hroch, Miroslav (2004): A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán (sz): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 230-247.
 15. Jelavich, Barbara (1996): *A Balkán története I*. Budapest, Osiris.
 16. Kacziba Péter (2013): Államszervezési kísérletek Cipruson. *Kutatói Füzetek 20.*, Pécsi Tudományegyetem, 111-134.
 17. Karpat, Kemal H. (1985): *Ottoman population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics*. University of Wisconsin Press.
 18. Kiciki, Dimitri (1990): Κιτσίκη, Δημήτρη: Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ό Αιώνα. Εστία, Αθήνα. (Kiciki, Dimitri: Görögország és Törökország összehasonlító története a 20. században. Athén, Esztia.)
 19. Koliopoulos, J. S. – Veremis, Thanos (2002): *Greece: The Modern Sequel*. London, Hurst.
 20. Linz, Juan J. (2004): Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán (sz): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 277-197.
 21. Murelosz, Jannis G. (1990): Γιάννης Μουρέλος «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών Πολέμων. Η πρώτη απόπειρα Ανταλλαγής των Πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία», Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα,

- IMXA, Θεσσαλονίκη, 1990, σ. 175-190. (Murelosz, Jannis G. (1990): Lakosságcsere a Balkán-háborúk másnapján. A Görögország és Törökország közötti első lakosságcsere-kísérlet. In: A bukaresti békeszerződés és Görögország. Thessaloniki, IMXA, 175-190.)
22. Ring Éva (2004): Államnemzet és kultúrnemzet választóján. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
23. Sait Cetinoglu: Η Ιδέα του Ανεξάρτητου Πόντου και η Γενοκτονία. (A pontuszi függetlenségi mozgalom és a görög genocídium) <http://pontosworld.com/index.php/genocide/sait-cetinoglu/492-2013-08-18-14-28-01> (utolsó elérés: 2016. július 30.)
24. Salat Levente (2001): Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
25. Sieyés abbé (1999): Mi a harmadik rend? In: Hahner Péter (sz): A nagy francia forradalom dokumentumai. Budapest, Osiris Kiadó, 36–43.
26. Szidiropulosz Archimédesz: A görög Trianon, azaz lehet-e példa-kép Kemal. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/szidiropulosz_archimedesz.pdf (utolsó elérés: 2016. július 25.)
27. Szuliotisz-Nikolaidisz (1984): Σουλιωτης-Νικολαΐδης, Αθανάσιος: Οργάνωσις Κωνσταντινοπόλεως. Αθήνα, Δωδώνη. (Szuliotisz-Nikolaidisz, Athanasziosz: A Konstantinápolyi Szervezet. Athén, Dodóni.)